

ความยากเมื่อแรกตั้งกระทรวงมหาดไทย

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประทับในประเทาะ เมื่อคราวเสด็จตรวจมณฑลอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. ๒๔๔๙

ถึงหากว่าพวกเราข้าราชการมหาดไทยจะได้รับความภาคภูมิใจและชื่นชมยินดีอยู่บ้างใน พ.ศ. ๒๔๓๕ เพราะเป็นกระทรวงมหาดไทยแรกตั้งแรกมีขึ้นในประวัติของชาติไทยที่ได้สร้างบ้านสร้างเมืองมาแต่โบราณกาล ถึงกระนั้นก็ดี เมื่อตั้งต้นเป็นกระทรวงขึ้นนั้น พวกเราคนใหม่ที่เข้ารับราชการชั้นต้นมีแต่ 3 คนคือ สมเด็จเสนาบดี ข้าพเจ้า และพระมนตรีพจนกิจ คือ เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เรายังทันตั้งตัว ผู้ที่รู้ภาษาฝรั่งก็มีแต่สมเด็จเสนาบดีและข้าพเจ้า และมีแต่ข้าพเจ้าเป็นผู้รู้จักหัวเมืองชายแดนด้วยไปยากลำบากทำแผนที่มาแล้ว เมื่อตั้งกระทรวงขึ้น เราเป็นคนใหม่ไม่รู้จักคุ้นเคยใคร แม้จะมีข้าราชการเก่าๆที่โอนจากศาลลูกขุนในฝ่ายซ้ายมาร่วมกันอยู่ก็จริง แต่โดยมากท่านรู้จักกรุงเทพฯ ไม่รู้จักเมืองที่ไกลออกไป ยิ่งเป็นเมืองชายแดนแล้วเป็นแต่ทราบชื่อไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหนแน่ แม้แต่จะชี้ในแผนที่ก็ชี้ไม่ใคร่ถูก อย่าไปนึกถึงเลยที่ท่านจะรู้ภาษาฝรั่งหรือเรื่องของฝรั่งที่มารบกวนเราอยู่ชายแดนทั้งทางตะวันออกและตะวันตก ที่เราจะต้องพูดจาโต้เถียงกับเขาในเวลานั้น

สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านในมณฑลอีสานในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้ง
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จตรวจราชการ พ.ศ. ๒๔๔๙

พอเรานั่งทำงานได้ไม่ถึงปี ก็เกิดเรื่องกับฝรั่งเศส ทางลุ่มแม่น้ำโขง ใน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เวลานั้นเรามี กองข้าหลวงไปตั้งอยู่ทางลุ่มแม่น้ำโขง คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวง ต่างพระองค์สำเร็จราชการอยู่ที่บ้านเดื่อ หมากแข้ง คือเมืองอุดรธานีเดี๋ยวนี้นี้เรียกว่าข้าหลวงลาวพวน พระเจ้าน้องยา เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการลาวกาว กับกองข้าหลวงอยู่ที่ จังหวัดอุบลราชธานี เรียกว่า ข้าหลวงลาวกาว กองข้าหลวงลาวกาวอีกกองหนึ่งประจำเมืองนครจำปาศักดิ์มีพระพิศณุ เทพเป็นข้าหลวงอยู่แล้วตั้งนี้ก็ดี แต่ล้วนเป็นข้าราชการที่เรียกได้ว่ายังไม่รู้จักกับมหาดไทยใหม่ในด้านความคิดและ นโยบาย เราได้แต่มีอะไรมาก็ำความกราบถวายบังคมทูลพระบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานพระราชดำริ เมื่อพระราชทานกระแสมาอย่างไรเราก็จัดส่งไปและเมื่อมีสิ่งใดเกิดขึ้น ก็นำความกราบบังคมทูลเรียนพระราชปฏิบัติอีก ในระยะนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเหน็ดเหนื่อยมาก จนถึงกับต้องเสด็จมาประทับในกระทรงมหาดไทยทั้ง กลางวันและกลางคืนหลายวัน จนเหตุการณ์ค่อยสงบ

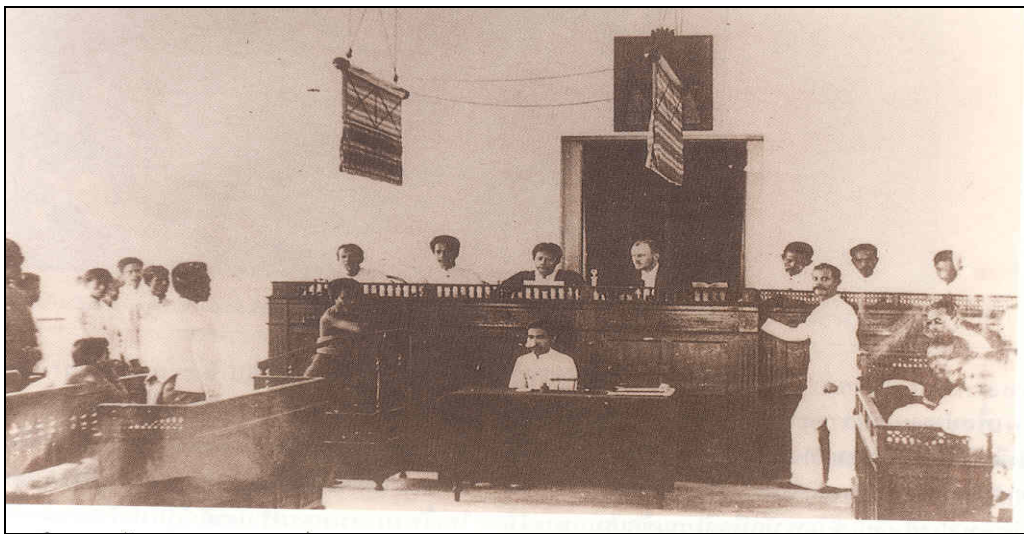

แผนที่แสดงอาณาเขตประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒)

การคมนาคมที่กระทรวงจะพูดติดต่อกับข้าราชการหัวเมืองทางดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงต้องไปทางบกโดยม้า หรือเดินเท้าไม่มีเครื่องบิน รถไฟ ไปรษณีย์โทรเลขโทรศัพท์อย่างใด แต่เดชะบุญที่ข้าพเจ้าชำนาญการเดินทางมามาก แล้ว และรู้จักข้าราชการและผู้คนในดินแดนตอนนี้อย่างดีแล้ว จึงสามารถวางการคมนาคมให้ ได้ดีและรวดเร็วที่สุดที่จะพึงกระทำได้ โดยจัดเกณฑ์คนบ้าง ม้าเร็วบ้าง ส่งกันไปเป็นระยะทอดๆไป ดังเช่นอาจไปถึง จังหวัดหนองคายและอุบลราชธานีได้ใน ๔-๕ วัน ซึ่งได้ผลในราชการดีมาก พอพ้นเขตแดนเจรจากับฝรั่งเศสแล้วมาเกิด เรื่องฝรั่งเศสทางเมืองจันทบุรียังมีระแค้นที่มหาดไทยเพิ่มและยากขึ้นมาก เพราะพระยาวิเชียรขัตติ (สวาสดิ บุนนาค) น้องสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และเป็นบิดาพระยาเดชาอนุชิตพระยาศรีธรรมโศกราช ข้าราชการเก่ากระทรวงมหาดไทยนั้นท่านก็ค่อนข้างชราและป่วยรับฝรั่งเศสไม่หยุด ข้าพเจ้าก็ต้องวิ่งไปจันทบุรีฝ่า กระสุนปืนจากค่ายทหารฝรั่งเศสไปหาแม่ทัพฝรั่งเศส แล้วจัดระงับเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส และการวุ่นวาย ภายในบ้านเมืองจนสงบ ยิ่งกว่านั้นพอเสร็จการเจรจากับฝรั่งเศสได้แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระ ประชวร แพทย์หลวงจึงทูลเชิญเสด็จไปประทับรักษาพระองค์อยู่ที่พระตำหนักในเกาะสีชัง เพราะเป็นพระราชฐานที่ได้ ไปทรงให้แผ้วถางสร้างไว้พอประทับได้หลายหลัง สมเด็จพระเสนาบดีต้องตามเสด็จไปประทับอยู่ที่เกาะสีชังด้วยยังมีเรา ที่ทำงานสมัยใหม่แต่ ๒ คน คือ ข้าพเจ้าและพระมนตรีพจนกิจอยู่ยืนโรงประจำกระทรวง ผลัดกันประจำการ วิ่งไปวิ่งมา

ระหว่างกรุงเทพฯกับเกาะสีชัง เพื่อนำรายงานราชการและข่าวทางชายแดนไปทูลเสนอเสนาบดี และรับคำสั่งมา กระทรวงจัดการต่อไป ตั้งนั้นทุกๆวันการเดินทางข้ามทะเลไปเกาะสีชังมาระยะยาว ๘ ชั่วโมง มีแต่เรือหลวงลำเล็กๆและ มักมีคลื่นลมจัดเสมอบางวันไปถูกคลื่นลมแทบเอาชีวิตไม่รอด ถึงจะมีข้าราชการเก๋อยู่ในกระทรวงอีก ๑๐ กว่าคนเขาก็ ได้แต่ช่วยคิดช่วยเขียน ได้อาศัยความคิดความอ่านแต่หน่อยคน เพราะเขาไม่ชำนาญการชายแดนและเรื่องกับฝรั่งตั้ง ที่ว่ามาแล้ว ฉะนั้นจึงทำให้ข้าพเจ้ากับพระยาพระเสด็จ ผู้ซึ่งมารดาข้าพเจ้ารักใคร่มาก และเป็นเพื่อนนักเรียนมา ด้วยกัน รักใคร่กันเช่นญาติ เลยชอบพอกันมาจนถึงชั้นบุตรหลาน

ในเรื่องข้าราชการกระทรวงมหาดไทยต้องรับราชการที่ยากและไม่มีใครอยากทำอีกเรื่องหนึ่ง ที่คนชั้นเก่า ยังคงจะทำได้ดีถึงเหตุเกี่ยวกับฝรั่งเศสเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ นั้น มีเรื่องหนึ่งที่ได้ตกลงว่าไทยจะต้องตั้งศาลพิเศษชำระผู้ต้อง ถูกกล่าวหาที่ชายแดนในเรื่องนายทหารฝรั่งเศสได้ถูกทำร้ายถึงตายไปนั้น คือได้ออกพระราชบัญญัติตั้งศาลรับคำสั่งเป็น การพิเศษชั่วคราว สำหรับชำระคนในบังคับไทยที่ต้องหาว่ากระทำความร้ายผิดกฎหมายที่ทุ่งเชียงคำ ที่แก่งเจ๊กและ เมืองคำม่วน ลงวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ลงโฆษณาในหนังสือราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๑๐ แผ่นที่ ๔๖ ลงวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๒ หน้า ๔๙๙ ตั้งศาลพิเศษ ตั้งวิธีพิจารณาสำหรับในประกาศฉบับนั้นทรงแต่งตั้งให้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นอธิบดีผู้พิพากษา พร้อมกับข้าราชการเป็นผู้พิพากษารอง มีบรรดาศักดิ์ ชั้นพระยาอีก ๖ นาย ในจำนวนผู้พิพากษา ๖ นายมีนามข้าราชการเป็นทหาร ๑ กรมพระตำรวจ ๑ กรมมหาดเล็ก คือ เจ้าพระยาเทเวศร เมื่อยังเป็นพระยา ๑ มีข้าราชการกระทรวงมหาดไทย คือ พระยาฤทธิรงค์ธเนศ ๑ ผู้พิพากษา กระทรวงยุติธรรมอีก ๒ เป็นศาล มีทนายเป็นข้าราชการฝ่ายไทย ๒ นายที่รู้ภาษาฝรั่ง คือ หลวงสุนทรโกษา (คอออยู่เหล ณ ระนอง) คือพระยาประติพัทธภูบาล และนายหีบ่าเรอ หุ้มแพร คือเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุจริตกุล) บิดา สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี

การพิจารณาคดีในศาลพระราชอาณา ซึ่งจำเลยอยู่ในบังคับต่างประเทศ จึงมีหน้าที่ของสถานกงสุลร่วมอยู่ในคณะผู้พิพากษาด้วย

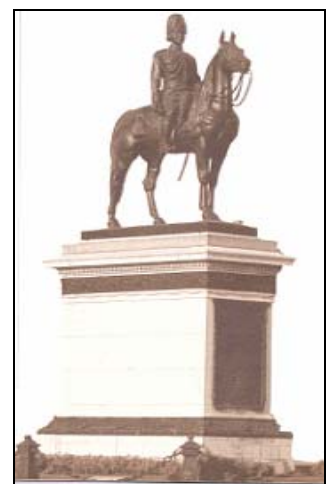
ศาลผลมนี้เป็นศาลฝรั่งเศสกับไทย เป็นคณะผู้พิพากษา ผู้พิพากษาฝ่ายไทยมี ๖ ดังที่ว่ามีผู้ พิพากษาฝรั่งเศสหนึ่งพิจารณาในศาลมากกว่าฝ่ายไทยประมาณครึ่งหนึ่งคดีรายนี้มีพระยอดเมืองขวางข้าราชการไทยที่ ได้ไปรับราชการในกองข้าหลวงประจำที่แก่งลีผี เมืองสีทันดร ได้เมืองจัมปาตักดิ์ลงไป เป็นจำเลยสำคัญคนหนึ่ง การที่ ศาลได้พิจารณาพิพากษาลงโทษพระยอดเมืองขวางไปแล้วอย่างใดย่อมทราบกันดีอยู่แล้วอยากจะเล่าเรื่องที่เกี่ยวกับ กระทรวงมหาดไทยในเรื่องนี้คือพระยอดเมืองขวางเป็นข้าราชการไทยสังกัดกระทรวงมหาดไทยในตำแหน่งข้าหลวง ผู้ช่วยในกองข้าหลวงเมืองจัมปาตักดิ์ที่กระทรวงแต่งตั้งให้ไปอยู่ประจำรักษาราชการ ซึ่งในสมัยนั้นเรียกกองข้าหลวง ลาวกาว เมื่อข้าราชการมหาดไทยต้องถูกเป็นจำเลยในศาลเมื่อเวลาปฏิบัติราชการตามหน้าที่เช่นนี้เป็นการจำเป็นที่

กระทรวงมหาดไทยจะต้องแต่งตั้งข้าราชการกระทรวงมหาดไทยไปช่วยเหลือไปฟังการพิจารณาของศาล ถ้ามีใครก็ไม่มีใครสมัครไป เพราะทราบกันดีอยู่แล้วว่าเป็นเรื่องขายหน้า และศาลจะตัดสินอย่างไร สมเด็จพระยาตากสินจึงรับสั่งแก่ข้าพเจ้าว่า “แกเป็นข้าราชการฝ่ายมหาดไทยที่พูดและเข้าใจชนบทรณนิยมฝรั่ง ขอให้แกช่วยไปเป็นผู้แทนมหาดไทยฟังการพิจารณาเรื่องนี้” ข้าพเจ้าไม่ยอมไปเพราะเป็นเรื่องขายหน้าดังที่วามมาแล้ว แต่ข้าพเจ้ารับสั่งเสนาบดีไม่ได้ก็ต้องไปนั่งพิจารณาทุกวัน จนศาลพิพากษาตัดสินแล้วทำรายงานยื่นถวายตามระเบียบราชการ

ข้าพเจ้าจำได้ว่าศาลนั้นตั้งที่ห้องชั้นที่ ๒ ด้านหน้าของสถานทูตฝรั่งเศสที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาใต้ธนาคารอินโดจีนหรือแบงค์ฝรั่งเศสเดี่ยวนั้น อยู่ที่ศาลแลไปแม่น้ำเห็นเรือรบฝรั่งเศส ๒ ลำที่แลนบกปากน้ำเจ้าพระยาเข้ามาถึงกราดล้อมพระจุลจอมเกล้าและสมุทราการ เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๑๘๓๓ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เตรียมพร้อมอยู่ทั้ง ๒ ลำ และที่หน้าศาลริมท่าแม่น้ำหน้าศาลพิเศษนั้นมีกองทหารเรือฝรั่งเศส / กองร้อย พร้อมสรรพด้วยอาวุธอยู่ประจำรักษาการณ์ตลอดเวลาที่ศาลพิจารณาคดีเรื่องนั้น นี่เป็นเรื่องหนึ่งที่ข้าราชการมหาดไทยไม่ยอมแต่จำใจต้องทำเพราะขัดคำสั่งผู้บังคับบัญชาไม่ได้

เพราะเหตุนี้ เมืองไทยในสมัยที่ข้าพเจ้ารับราชการแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นมานั้น เป็นเคราะห์ดีของประเทศไทย ที่เราได้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงพระปรีชาสามารถ วิริยะอุตสาหะแรงกล้า จนได้ทรงรับมติของปวงประชาราชาชาวไทยมาจนสมัยนี้ว่าเป็น “พระปิยมหาราช” ถึงหากว่าฐานะการบ้านการเมืองขณะนั้นประเทศไทยจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับพัวพันกับต่างประเทศมากในฐานะอย่างลูกแกะกับสุนัขป่าในเรื่องนิยายอิสปก็ดี แต่เมื่อเรามีพระเจ้าแผ่นดินและเสนาบดีมหาดไทยผู้ปกครองท้องที่ที่อยู่ก็พอจะดำเนินการบ้านเมืองรอดพ้นภัยได้ นอกจากนั้นเรายังมีสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ (เทวัญ อุทัยวงศ์) ผู้ทรงพระปรีชาสามารถเป็นเอกอัครราชทูตเสวยชาญในการบ้านเมืองโดยเฉพาะราชการต่างประเทศ พระทัยเยือกเย็นสุขุมนุ่มนวลเป็นเจ้านายที่ควรรักนับถือ และได้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีว่าการกระทรวงต่างประเทศนานกว่าผู้ใดเป็นประวัติการณ์และเพราะเหตุว่าหน้าที่ราชการต่างประเทศนั้นแต่ไหนแต่ไรมาเป็นหน้าที่ต้องประจำทำงานรับราชการอยู่แต่ในกรุง จึงไม่ค่อยมีพระโอกาสเสด็จไปทอดพระเนตรหัวเมือง เพราะฉะนั้นถึงฐานะการบ้านการเมืองในสมัยนั้นจะคับขันปานใดก็ดี แต่เป็นเคราะห์ดีของประเทศไทยอย่างที่เราฝรั่งชอบใช้คำว่า “สวรรคตช่วย” คือเรามีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช เป็นพระประมุขของราชการบ้านเมือง มีสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ (เทวัญ อุทัยวงศ์) เป็นเสนาบดีต่างประเทศสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นเสนาบดีมหาดไทยประดุจว่าเป็นหลักหรือเชือกนพธร ๓ เสา เช่นนี้ย่อมฝ่าฟันอุปสรรคทั้งปวงให้ลุกลงได้ ย่อมจัดทะนุบำรุงบ้านเมืองไทยให้รุ่งเรืองรอดพ้นปราศจากภัยอันตรายให้ประเทศได้รวบรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว

พระบรมรูปทรงม้านี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้คิดให้มีการเรียไรสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ยังดำรงพระชนม์อยู่ เพื่อเฉลิม พระเกียรติในวโรกาสพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก (พ.ศ. ๒๔๕๑) และทรงเป็นผู้คิดถวายพระราชสมัญญา “ปิยมหาราช” ด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉายพระบรมรูปร่วมกับ สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการและสมเด็จพระยากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ร้านถ่ายรูปหลวงในงานประจำปี วัดเบญจมบพิตร พ.ศ.๒๔๔๖ โดยมีพระราชดำรัสว่า "มือซ้ายขวามาถ่ายรูปด้วยกัน"

เป็นคนไทยทั้งมวล มีเกียรติแผ่ไพศาลไปทั่วพิภพเป็นที่เคารพนับถือของนานาประเทศ คนไทยผู้ปกครองประเทศที่ได้รับภาระต่อมาในเวลานี้ ๓ พระองค์ได้เสด็จสวรรคตและสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ต่อมาก็ได้เจริญรอยพระยุคลบาทรักษาจัดการปกครองบ้านเมืองให้เหมาะสมแก่กาลสมัยตั้งรุ่งเรืองมาถึง พ.ศ.๒๔๙๕ ให้เป็นมรดกตกทอดต่อไปภายหน้าเช่นนี้เราไทยควรยินดีพร้อมสามัคคีช่วยกันรักษาทำการบ้านการเมืองต่อไปให้ได้เช่นที่บรรพบุรุษของเราได้ทำไว้ให้เป็นมรดกนั้น